

Ústecké nakladatelství Dryáda vydalo na podzim roku 2007 knihu, která by neměla uniknout pozornosti českých a slovenských sociálních vědců (předně sociokulturních antropologů, ale též sociologů či etnografů). Editorská dvojice nebude čtenáři, majícímu přehled o recentních akademických diskusích, nikterak neznámá. Již více než pět let patří zmíněný badatelský pár (oba v současnosti působí na Katedře antropologických a historických studií Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni) k domácí špičce. Z předchozích publikací připomeňme například Jakoubkovu monografii *Romové – Konec (ne)jednoho mýtu* či drobnější statě ve sbornících *Romské osady v kulturologické perspektivě* (vyd. Doplněk, 2003), *Romové: Kulturologické etudy* (vyd. Aleš Čeněk, 2004), *"Romové" v osidlech sociálního vyloučení* (vyd. Aleš Čeněk, 2006), *Veselé tropy* (vyd. Dokořán, 2007) apod. Ve svém akademickém bádání se oba editoři recenzovaného sborníku snaží o poskytnutí alternativy k dosavadnímu přemýšlení o Cikánech/Romech a sice implementací striktní antropologické metodologie a epistemologie oproti převládajícím tradičním folkloristickým či lingvistickým přístupům.

V tomto smyslu není ani Cikánská rodina a příbuzenství výjimkou. Jako předmět studia nevymezuje primárně Cikány/Romy, nýbrž populace v rámci celé Evropy (a severní Ameriky), které vykazují nápadně podobné vzorce v sňatkovém chování, respektive systému příbuzenství, jenž je pilířem jejich sociální struktury. Teprve na druhém místě se nachází skutečnost, že co se vnitřní identifikace (popřípadě labelingu zvenčí) týče, vymezují se tyto skupiny označením Cikáni (popřípadě některým z ekvivalentů). Čím je ovšem tato publikace nová a v rámci dosavadního bádání v Čechách a na Slovensku převratná, je skutečnost, že vůbec poprvé poskytuje komparativní perspektivu zasazením výsledků tuzemského bádání do západního kontextu vědních disciplín. Až doposud byl čtenář zvyklý – v rámci četby v českém, popř. i slovenském jazyce – téměř výhradně na produkci místních badatelů. V Cikánské rodině nalezneme (kromě jiného) přeložená díla autorů světového významu, díla taková, bez jejichž znalosti se adept dané disciplíny na Západě nemůže obejít, chce li v ní uspět. Česky čtoucí čtenář se tak může konečně seznámit s názory takových badatelů, jako je Judith Okely, Theresa San-Román, Werner Cohn či Patrick Williams.

Jednotlivé studie si jsou sice vzdáleny, co se týče jednak geografické lokalizace předmětů jejich výzkumů (od Ruska přes Slovensko, Česko, Francii, Británii, Španělsko až po USA), tak i data jejich původního vydání (od roku 1964 až po současnost). To však nebrání v komplexnosti tematického zaměření knihy. Geografickou rozlehlost není potřeba nikterak obhajovat: jednoduše poskytuje širokou srovnávací perspektivu. Rozlehlost v čase je potom přínosem pro čtenáře, který neměl možnost chronologicky sledovat diskuse a vývoj myšlení, probíhající na půdě akademického bádání o Cikánech/Romech za hranicemi Československa (a jeho nástupnických republikách).

Věnujme se nyní jednotlivým studiím v pořadí, v jakém nám je předkládají editoři. Na úplný začátek je zařazena jediná původní studie (jinak se jedná o překlady či přetisky) celé knihy, sepsaná samotnými editory, která nese název *Příbuzenství, manželství a sňatkové vzorce. Cigánská příbuzenská síť*. Autoři nejprve zdůrazňují nutnost čistoty vědeckého jazyka, tedy striktního definování používaných pojmů (jako např. „Rom“, „příbuzenství“, „rodina“ apod.) a explicitního vyjádření metodologických postupů sběru, analýzy a interpretace dat. Sociologové již od dob Durkheima považují tyto předpoklady za samozřejmé, nicméně na poli tuzemského bádání o Romech je bohužel stále ještě nutné citovanou skutečnost neustále zdůrazňovat. Data, na kterých tato studie zakládá, byla získána genealogickou metodou během několikaletého opakovaného výzkumu ve slovenských romských osadách a českých městech. Výsledný genealogický diagram (který je přidán v deskách ve formě přílohy) tak obsahuje několik desítek položek v genealogické hloubce až sedmi generací. Na základě tohoto diagramu je možné vysledovat preference ve sňatkovém chování zkoumané populace. K tomuto zjištění bychom nemohli přijít žádnou jinou metodou, neb, jak tvrdil již Bronislaw Malinowski, je rozdíl mezi tím, co informátoři říkají, že dělají a tím, co skutečně dělají. Genealogické manipulace, které jsou pro studovanou populaci příznačné, tak mohou být odhaleny pomocí systematického výzkumu, založeného na genealogické

metodě. Uvedená data jasně poukazují na preferenci příbuzenských sňatků v rámci studované populace. Může se jednat i o tzv. sňatek pre čeranki, tedy situaci, kdy si dvě skupiny vzájemně vymění dcery a syny, čímž znásobí sílu příbuzenských vazeb mezi nimi. Nejčastějšími případy příbuzenských sňatků jsou manželství mezi prvními (jak paralelními, tak i křížovými) či posunutými bratřenci. Z analýzy sňatků v rámci sledovaného vzorku jasně vyplývá, že příbuzenství je základním typem sociální organizace u studovaných populací a tedy jedním z konceptů, na základě něhož (na rozdíl např. od jazyka či genotypu) mohou být studované populace definovány.

Judith Okely se ve své studii *Cikáni a vládní politika v Anglii: Manželství, rodina a příbuzenské skupiny* zabývá nukleární rodinou jako základní subsistenční jednotkou u britských Travellerů. Taková jednotka se téměř vždy nachází v rámci širšího příbuzenského seskupení, základní mechanismy distribuce zdrojů a rozhodování však probíhají v jejím rámci. Výběr partnera probíhá v mezích příbuzenské sítě, jen zřídka mezi nejbližšími příbuznými. Nikterak neobvyklým typem „sňatku“ je společný útěk, kdy po určité době strávené společně jsou partneři považováni komunitou za manžele. K oficiálním sňatkům se pro jejich finanční nákladnost uchylují jen členové bohatších rodin. V obou případech však existuje snaha posilovat jednotlivými manželstvími vzájemné aliance mezi spřízněnými rody. Autorka se dále zabývá rozdělením mužských a ženských rolí, pojetím věrnosti, řešením konfliktů apod., aby došla k závěru, že (obdobně jak tomu bylo ve studii předchozí), příbuzenství je základním typem sociální organizace, odporující nárokům samozvaných „etnických vůdců“ na hierarchické pozice (coby reprezentantů celé etnické skupiny).

Nápadně podobné vzorce nacházíme u španělských Cikánů v Madridu a Barceloně, jimiž se ve studii *Příbuzenství, manželství, právo a vůdcovství* ve dvou cikánských městských lokalitách ve Španělsku zabývá Theresa San Román. Rodová linie, která je vymezena kolektivní pamětí na společného předka a vzájemnou spoluprací v širce čtyř až pěti generací, tvoří organizační rámec obyvatel studovaných enkláv (například v případě preferencí manželského partnera, ale i dalších okolnostech, jako je řešení konfliktů, které mohou v těchto konkrétních případech přejít až ke krevní mstě). Síla rodové linie je vážným determinantem jedincova postavení v rámci společnosti, jednotlivé aliance je kromě sňatku možno navázat i kmotrovstvím. Cesty k manželství jsou obdobné jako u Okelyiných Travellerů: častou formou sezdání je útěk. Na rozdíl od závěrečných dvou studií, týkajících se populací v USA a ve Francii, nesetkává se San Román ve svých lokalitách s institucí typu věno či platba za nevěstu.

(Česko)slovenská etnografie je zastoupena textem uznávané badatelky Emílie Horváthové *Cigáni na Slovensku: Rodinný a spoločenský život*. Jedná se o reprint více než čtyřicet let staré práce, která ovšem, co se kvantity etnografických poznatků týče, nikterak nezaostává za výše zmíněnými. Rovněž Horváthová chápe cikánskou rodinu jako stěžejní organizační jednotku studovaných populací. Narozdíl od jiných dobových badatelů se nebojí zabrousit hlouběji do tematiky sexuálních vztahů a popsat kupříkladu v mnoha případech nepřiliš lákavě vyhlížející magické praktiky, domněle ovlivňující získání manželského partnera (například podání usušené a spálené menstruační krve a ochlupení v nápoji chlapci, u kterého dívka chce, aby se do ní zamiloval). Magické praktiky obecně tvoří velkou část zde uvedených pozorování. Je sice pravdou, že stat' ze současného pohledu vyvolá mnoho výtek (jako například nevysvětlené a nikterak neprokázané analogie se západoevropskými zeměmi či naprostá absence explicitně vyjádřené metodologie), nicméně ve své době bez debaty daleko převyšovala všechny ostatní, což potvrzuje i skutečnost, že i po tolika letech je pro čtenáře přínosná a podnětná.

Cigánská skupina a vývoj cigánského etnika Eleny Marušiakové je jediným překladem v knize, jehož původním jazykem nebyla angličtina (nýbrž bulharština). Marušiaková se na základě svých letitých výzkumů zabývá dělením cikánských skupin na Balkáně. Toto dělení kromě jazyka, lokality a náboženství sleduje právě příbuzenské linie. Autorka varuje před esencialistickým pojmáním „všecikánského etnika“ jako kompaktního celku, neboť takové sebepojetí chybí předně u samotných subjektů výzkumu. Pro Cikána (tak, jak jej definuje Marušiaková) je primárním identifikačním kritériem jeho subskupina (jako např. Kalajdzii, Majmundžii, Ursari apod.), na nižší úrovni pak v rámci ní vymezená rodová linie.

Z obdobných předpokladů vycházejí i Lev Čerenkov a Stéphane Laedrich v textu Sociální skupiny v rromských skupinách (dvě r nejsou překlepem, slovo Rrom je pojmem, který badatelé prosazují pro označení svých subjektů). Podkladem jsou data získaná prostřednictvím komparativních výzkumů cikánských skupin po celé Evropě, zejména však Ruska. Autoři předkládají několikaúrovňové dělení cikánských (resp. v jejich dikci rromských) sub-skupin: metaskupinová úroveň (např. Vlach) se dělí na několik skupinových (Kalderaši), které se dále segmentují geograficky a/nebo po rodových liniích, dále se dělí na klany, sub-klany, až se nakonec dosahuje úrovně rodiny, která je, jak autoři tvrdí, centrem veškerého života studovaných populací. Popsané kategorie nejsou na žádné z úrovní stabilní a odvěké, nýbrž podléhají vývoji, jemuž je rovněž věnována část prostoru. V závěru je uvedeno několik až humorných pokusů rozlišných jedinců, kteří jakoby ignorovali zmíněné dělení a v očích majoritní (ne-cikánské) společnosti se prohlásili politickými vůdci (králi, císaři, prezidenty apod.) všech Cikánů na světě. Nebude překvapením, že všechny tyto pokusy se setkaly v lepším případě s absolutním nezájmem ze strany cikánských populací, v tom horším pak s naprostým kolapsem.

Paloma Gay y Blasco představuje ve studii Cikánské/romské diaspory: Komparativní perspektiva dva odlišné přístupy k vytváření kolektivní identity Cikánů/Romů na konkrétním příkladě cikánské čtvrti v Madridu. Celosvětově neúspěšným a selhávajícím přístupem je podle autorky snaha o politické sjednocení všech cikánských skupin. Takové sjednocování je v příkrém rozporu s cikánskou, na příbuzenství založenou organizační strukturou, navíc je vždy přímo závislé na necikánských politických strukturách. Na druhou stranu, snahy Cikánské evangelické církve (Iglesia Evangélica de Filadelfia) jsou daleko úspěšnější. Jednak proto, že zachovávají dělení do kategorií „lidství“ a „nelidství“ (které ovšem z původního „cikán, příslušník mé rodové linie“ versus všichni ostatní transformují do „cikán, nositel mé víry“ versus všichni ostatní) a také proto, že narozdíl od politických hnutí se církve neodvolává na společnou minulost (původ z Indie apod.), což je v souladu s cikánským důrazem na jednotlivce jakožto performeru (nositele a vykonavatele) cikánské morálky. Narozdíl od participantů politických aktivismů se členové církve neidentifikují primárně v etnických kategoriích (nepovažují se za etnickou menšinu), jejich kolektivní vymezení je striktně náboženské (považují se za vyvolené).

Demografická studie Sňatkové vzorce a etnická diferenciace: případ španělských Cikánů Elisy Martin a Juana F. Gamella přináší obrovské kvantum dat, získaných předně genealogickou metodou, na jejichž základě jsou (opět pro populace španělských Cikánů) učiněny následující tři závěry: manželství je u studovaných populací všudypřítomné (vyskytuje se jen statisticky nevýznamný počet svobodných jedinců v produktivním věku), věk vstupu do manželství je relativně nízký (vzhledem k celoevropskému průměru) a je signifikantní preference endogamních sňatků. Z těchto předpokladů sice vychází celá řada autorů, nicméně zde máme jasně předložený dostatek dat (získaných kontrolovatelným a verifikovatelným metodologickým postupem), který explicitně umožňuje generalizaci.

Z hlediska epistemologie jsou nejatraktivnější dvě krátké studie zařazené na konec knihy. Werner Cohn ve stati Cikáni: Příbuzenská terminologie a cena za nevěstu předpokládá, že některé z příbuzenských termínů v cikánštině (pro něž ve většině evropských jazyků neexistují ekvivalenty) vycházejí z instituce platby za nevěstu: jednotlivec je v rámci afinního příbuzenstva označován podle toho, komu platil za ženu, která se vdala do jeho rodiny; popřípadě naopak, kdo platil za ženu jemu. Ve studii Cikánské manželství, paruimos a cena za nevěstu pak Patrick Williams považuje cenu za nevěstu za pouhou náhražku jinak ideální reciproční výměny nevěst. Reciproční výměna sice posiluje příbuzenské aliance, avšak při jediném konfliktu může nastat dominový efekt (pokud odejde manželka/snacha z jedné rodiny, vyžaduje tato rodina navrácení své dcery, která byla za tuto recipročně vyměněna) a celá aliance se rozpadá. V případě ceny za nevěstu je vždy jednodušší vrátit obdržené peníze než ženu. Aliance je sice narušena, nikoli však tak drastickým způsobem.

Jak vidíme, editorům knihy Cikánská rodina a příbuzenství se podařilo sestavit pozoruhodný a do sebe zapadající celek prostřednictvím jasně vymezeného předmětu zájmu. Tím nejsou, jak se v předmluvě i v úvodní studii několikrát zdůrazňuje, Cikáni/Romové, nýbrž antropologická teorie příbuzenství, která je aplikována na specifickém typu sobě v tomto ohledu podobných populací.

Kniha je tedy přínosem předně pro sociální antropologii (a jí příbuzné disciplíny), nikoli však romistiku, která předmět svého zájmu definuje jinak. Tím se dostáváme i k závěrečné kritice, která se týká pro editory tolik charakteristického vytýkání chyb a metodologických/epistemologických prohřešků českým a slovenským romistům. Patříčné odstavce, ve kterých se tomuto autoři věnují, určitě nezaujmou (protože z hlediska faktografie ani teorie není čím) čtenáře, který několik let trvající debatu mezi česko-slovenskými romisty a antropology nesledoval. Čtenáři, který tuto debatu zná, pak opět nebudou k ničemu, neboť se jednotlivé argumenty donekonečna opakují a je s nimi tak již podrobně seznámen. Pro antropologa (či sociologa apod.), který se zabývá teorií příbuzenství – a jemuž, jak autoři sami tvrdí, je tato kniha určena především, jsou tyto hádky irelevantní. A z romisty se antropolog nestane, ledaže by se rozhodl ke své specializaci vystudovat ještě jednu další.

Předložená kritika (která se koneckonců týká jen textů editorů) ovšem nijak nezastiňuje skutečnost, že kniha *Cikánská rodina a příbuzenství* je významným počinem na poli tuzemských sociálních věd. Cesta publikování různě starých studií z různých částí světa, zabývajících se úzce vymezenou problematikou, je pro středoevropského čtenáře, který dlouhou dobu žil v akademickém vakuu, nadmíru poutavá a je dopředu zřejmé, že se setká s úspěchem.

Michal Svoboda